

Tekstikatke on võetud 2009. aastal autori poolt Kuusalu Muinsuskaitse Seltsile annetatud CD-lt:

Hendrik Arro
EESTI LENDURID LAHINGUTE TULES
KOGUMIK
Tallinn2008

H. Arro. Eesti lendurid lahingute tules. Kogumik. Autori väljaanne CD kettal. Tallinn, 2008, 222 lk. (24 MB) koos illustratsioonidega. Kogumik koosneb neljast osast. Esimeses osas kirjeldatakse eesti lendurite sõjateed II maailmasõja päevil, alates lennuüksuste formeerimisest Saksa lennuväes kuni nende likvideerimiseni 1944. aasta oktoobris Saksamaal ja ka nendes teeninud meeste teenistuskäiku pärast lennuüksuste likvideerimist. Antakse ülevaade eesti lennuüksuste arengust ja lahingutegevusest, lisades on esitatud aga täiendavaid fakte ja kommentaare eesti lennuüksuste tegevuse kohta ning samuti ka üldisi teadmisi mõningates, Saksa lennuväge puudutavates küsimustes. Teises osas on esitatud kaks artiklit koos järelsõnaga, kus kirjeldatakse, kuidas öölahingulennud tegelikkuses ikka välja nägid. Kolmas osa sisaldab kolme artiklit, mis annavad ülevaate sellest, miks eestlased II maailmasõjas võitlesid koos sakslastega ja millised olid selle võitluse eesmärgid. Kogumiku neljandas osas vaadeldakse Sõjaaegsete Eesti Lennuväelaste Ühenduse tegevust pärast Eesti taasiseseisvumist.

ISBN 978-9949-430-21-5

Lenduritest metsavendadeks

Kui Nõukogude Liit annekteeris 1940. aastal Eesti Vabariigi ja Eesti sõjaväe baasil moodustati 22. Territoriaalne laskurkorpus, formeeriti Eesti lennuväkke kuulunud ja edasi teenima jäetud lenduritest ja tehnilisest personalist selle korpuse juurde ka üksik lennueskadrill. Eskadrilli formeerimine tehti ülesandeks endisele Eesti lennukooli ülemale kolonelleitnant Hans Kitvelile ja selle asukohaks sai Jägala mõis ning selle juures olnud lennuväli. Seda lennuvälja oli ka Eesti lennuvägi oma suvelaagriteks kasutanud. Eskadrilli koosseisust jäeti välja kõik vanemad ohvitserid, välja arvatud kolm majorit: Peeter Juhlain, Voldemar Andresen ja Ernst Laigo, kes olid määratud loodava eskadrilli staapi (neist E. Laigo vabastati eskadrilli koosseisust aga juba 1940. aasta lõpul). Lendurite arvult kujunes eskadrill vähemalt Nõukogude Liidu lennuväepolgu suuruseks. Ehkki eskadrilli ülem oli eestlane (algul Hans Kitvel, tema arreteerimise järel aga Peeter Juhlain), läks tegelik võim

eskadrillis varsti Venemaalt eskadrilli väljaõpet ja poliitööd korraldama ja juhtima saadetud venelaste, vanempolitruk Štšekotšihhini, kapten, hiljem major Lukaševitši ja vanemtehnik Grigorjevi kätte. Lisaks neile tegeles eskadrilli isikkoosseisu, eriti aga selle lojaalsuse küsimustega veel julgeolekutöötaja vanemleitnant Rodionov, Kogu eskadrilli tehniline baas, nii lennukid kui ka teenindusmasinad, töökodade seadmed jne. Pärinesid Eesti lennuväest. Lennukitest jäi eskadrilli käsutusse kuus inglise päritoluga *Hawker Harti* ja üks *Avro Anson*, viis veidi enne Eesti annekteerimist Saksamaalt saadud *Henschel Hs-126*-t ning neile lisaks veel kuus Eestis konstrueeritud ja ehitatud *PON* ja *PTO-4* tüüpi õppe-treeninglennukit. Põhiliselt lennati Jägalas *Hawker Harti* idega, vähem ka *PON*ide ja *PTO-4* dega¹). Teised lennukid seisis lihtsalt lennuvälja ääres neil ja lasti laguneda. Osa Eesti lennuväele kuulunud lennukeid viidi aga Tallinna külje all olnud Nehatu lennuväljale, kus neil samuti lasti laguneda (osa lennukeid kasutati pommitusõppustel ka märklaudadena). Hiljem hävitati kõik lennukid hävituspataljoni poolt. Ehkki lendurite hulgas oli ka neid, kellele uus kord tundus sümpaatsena (eriti tuntuks sai kommunistina kapten Aleksander Vain), oli neid siiski üsna vähe ja enamasti pooldati iseseisvat Eestit. Oma mõju eesti lendurite meeleolule ja suhtumisele nõukogude võimu avaldasid ka varsti Eestis toimuma hakanud arreteerimised, mis puudutasid ka lendureid²), üldine vägivald ja eriti küüditamine. Seetõttu otsustas enamik lendureid pärast sõja puhkemist Nõukogude Liidu eest võitlemisest loobuda ja metsa minna. Asjast räägiti tasapisi omavahel ja peeti ka sellekohaseid plaane. Metsa põgeneti 27. juunil, kui saabus korraldus Venemaale evakueeruda, mille kohta käsus ametlikult olevat öeldud, et minnakse ümber õppima uutele lennukitele. Eskadrilli asuti evakueerima, nagu juba öeldud, 27. juuni õhtul ja esialgu pidi sõidetama Nõmmele, kus oli ette nähtud rongile laadimine. Et autosid oli vähe, siis pidi tehtama kaks voori. Paraku ei langenud kahes vooris evakueerumine lendurite esialgse põgenemisplaaniga aga kokku ja nii tuli seda käigu pealt muuta. Enne Jägalast lahkumist õnnestus laost veel püstoleid saada. Muid jalaväerelvi lenduritel ei olnud. Esimene grupp, kokku 22 lendurit, lahkus Jägalast esimese voori autol, lisaks neile veel major P. Juhlain, kui eskadrilli ülem, sõiduautol. Autole oli ronitud kiiruga ja nii ei sattunud sinna mitte kõik need, keda seal näha oleks tahetud. Veidi enne Narva maanteele jõudmist andis veoauto juhikabiinis istunud kapten Harry Anelin autojuhile korralduse riket simuleerida, mida see ka tegi. Kapten Aavo Ürgsoo mäletamist mööda olevat Anelin oma käsku algul püstoliga toetanud, kuid autojuht olevat seepeale vastanud, et ta on oma mees ja asunud "rikkiläinud" autot parandama. Ülejäänud voorile näidati, et sõitku mööda, küll nad juba

järele tulevad. Kui voor oli möödunud, tuli kapten Alfred Nõmmikul, kes oli tuntud kommunistlikult meelestatud ohvitserina ja kes evakueerimise segaduses oli ka sellele autole sattunud, autost lahkuda (mõningate meeste meenutamist mööda, olevat Nõmmiku asjad lihtsalt autost välja visatud). Narva maanteel pöörati paremale. Kohe jõudis pärale ka major Juhalain, kes oli lendurite autole järele kihutanud ja nüüd samuti veoautole üle kolis. Kaasaegsete mäletamist mööda olevat kapten Anelin Narva maanteeni jõudes pöördunud oma kaaslaste poole sõnadega: “Mehed, me oleme Eesti ohvitserid ja andnud oma vande eesti rahvale, me võtame oma saatuse endi määrata. Metsad on vabad. Kes julgevad ja tulevad kaasa?” (kapten Anelini nekroloogist, “Välis Eesti” 21.01.1951.a.). Kõhklejaid ei olnud. Kiiu lähedale jõudes pöörati paremale metsa. Mõne aja pärast jäeti auto maha ning liiguti jalgsi edasi. Pärast pikemat rännakut, mille jooksul põgenikke ka lennukiga otsiti, kuid ei avastatud, jäädi laagrisse Kõnnu valda, Järvi küla lähedale. Grupis oli 23 meest, neist 22 lendurit ja allohvitserist autojuht3). Kuna Jägalasse mahajäänud lendurid, keda põgenemisplaanide koostamisel oli usaldatud, teadsid, et mehed Nõmmele mineku asemel metsa pööravad, siis lahkus teine grupp lendureid, kokku 13 meest, laagrist varsti pärast esimese grupi ärasõitu, enne kui teade esimese grupi põgenemisest Jägalasse tagasi jõudis. Lisaks sellele lahkusid mõned mehed veel üksikult. Kapten A. Ürgsoo mäletamist mööda olevat põgenenud 43 meest, neist 41 lendurit ehk üle 80% lendavkoosseisust. Teise grupiga liitus mõne päeva pärast veel Venemaale evakueeritavate sõdurite rongist ärakaranud motorist, vanemseersant Herman Tombah ja veelgi hiljem kolm meest Erna pataljonist, millega selle põgenikesalga üldiseks suuruseks oli 17 meest4). Hiljem mõlemad põgenenud lendurite salgad ka kohtusid, kuid monoliitset üksust nende baasil siiski ei tekkinud. Esimene grupp leidis varsti endale toetaja – Mati metsavahi Tarmo Kooviti, kes korraldas meeste toiduga varustamist. Paraku jõudis teade sellest, et lendurid ennast metsas varjavad, ka mõningate kohalike punaste kõrvu ja nii tehtigi vastav ettekanne sinna kuhu vaja. Selle tulemusena toimus 13. juulil lendurite laagri ülekaalukate NKVD-(piirivalve)vägede haarang. Lendurid olid just kavatsenud samal päeval oma asukohta vahetada, kuid jäid sellega hiljaks. Ainult püstolitega relvastatud lenduritel õnnestus lahinguga haarangust küll väljuda, kuid kolme mehe elu hinnaga. Langesid kapten Juhan Kalmet, kapten Arnold Streimann ja nooremleitnant Martin Terts. Metsavahil ja tema perekonnal õnnestus pääseda. Need langenud ei olnud lendurite hulgas aga esimesed. Juba 10. juulil oli venelastega kokku sattunud ja langenud Erna pataljoniga sidet looma läinud kapten Oskar Aksel, temaga kaasas olnud nooremleitnant Eduard Lepp võeti aga

kinni, kuid tal õnnestus mõne päeva pärast põgeneda. Kuid need langenud ei olnud 1941. aasta sõjasuvel lendurite hulgas viimased. 27. augustil langesid major Hirvelaane pataljoni ridades Tallinna lähistel veel portupeeaspirandid Leino Oru ja Vello Maks. 3. augustil langes Mahtra lähistel Harjumaa Omakaitse staabiülemana aga nooremleitnant Eero Saag. Ka teine lendurite laager, mis paiknes Anija vallas Kõrve küla lähistel, oli seotud ohvritega. Nendeks osutusid Aruhärma talu peremees ja perenaine, Hans ja Marie Oskar, kes lendurite ja nende perede abistamise eest 19. augustil venelaste poolt metsikult mõrvati. 13. juuli lahingust väljumisel jagunesid lendurid mitmesse, edasi omaette tegutsevasse gruppi. Ka teine lendurite grupp otsustas hajuda. Liiguti lõunasse, sakslastele vastu. Pärast sakslastega kohtumist asuti enamasti teenima kas Omakaitstes või eesti vabatahtlikest Saksa sõjaväe juurde formeeritud jalaväeüksustes. Üheks tuntuimaks neist sai 1941. aasta suvel formeeritud major Hans Hirvelaane pataljon, mille ridadesse kuulus arvukalt lendurohvitseri. Leitnant Remi Milgi mäletamist mööda olevat lendurohvitseid osalenud juba selle pataljoni loomisel, mis toimus 2-3. augustil Väätsas. Lendurohvitseride teenimist jalaväes hõlbustas asjaolu, et Eesti sõjakoolis oli lenduritele antud ka jalaväehvitseri väljaõpe. Nii oli pataljoni 1. kompanii ülemaks lendur-kapten Johannes Kant, 2. kompanii ülemaks lendur-kapten Aavo Ürgsoo, majandusülemaks lendur-kapten Oivo Soots ja käsundusohvitseriks lendur-kapten Juhan Ainjärv. Pärast pataljoni ülema H. Hirvelaane langemist Rapla lahingus 20. augustil sai pataljoni ülemaks aga lendur-major August Kitsapea, kes teenis sellel ametikohal kuni pataljoni likvideerimiseni. Pataljonis teenis arvukalt teisigi lendurohvitseri. Lahingutega liiguti Tallinna alla. Pärast Tallinna vabastamist saadeti pataljon Läänemaale, kus see 10.septembril Nõval likvideeriti. Esimene kompanii jätkas siiski Saksa 217. diviisi juures teenistust ja likvideeriti alles 8. novembril Lihulas. Suur osa pataljonis teeninud lenduritest jätkas pärast pataljonist lahkumist teenistust Omakaitstes, mõned mehed püüdsid aga hakata tegelema ka Eesti lennudeväe taasloomisega. 13. juulil toimunud lahingu paigale asetati 12. juulil 1942.a. suvel põllukivi, millele paigutatud mälestustahvlile oli lisaks J. Kalmeti, A. Streimanni ja M. Tertsini nimedele raiutud ka O. Akseli ja H. Tombahi nimed. Ka viimane olevat vangi langenud ja põgenemiskatsel maha lastud (A. Ürgsoo andmed), kuid täpsemalt sellega seotud asjaolud ja kuupäev on autorile aga teadmata (ka mälestustahvilil kuupäeva ei olnud). Pärast Eesti taasokupereerimist Punaarmee poolt mälestuskivi küll säilis, kuid sellel olnud mälestustahvel kõrvaldati selle lõhkumise vältimiseks ühe kohaliku elaniku poolt, kes selle peitis. Paraku on mälestustahvel siiani leidmata, sest tahvil peitja suri enne Eesti

taasiseseisvumist. Mälestustahvel taastati 1994. aasta juulis Kuusalu Muinsuskaitse Seltsi poolt. Ka Aruhärma talu õuele paigutati 24. juunil 2000. aastal Kuusalu muinsuskaitsete algatusel mõrvatud pererahvale, Hans ja Marie Oskarile mälestuskivi.